

UDK: 94(497.5-3Istra)"1910"
323.1(497.5:497.4)"1910"
061.4(497.4Kopar)"1910"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 29. 9. 2010.
Prihvaćeno: 26. 2. 2012.

Hrvatsko-slovenski politički pokret i Prva istarska pokrajinska izložba (1910.)

MIHOVIL DABO

Sveučilište Jurja Dobrile, Pula, Republika Hrvatska

Rad opisuje okolnosti u kojima je oblikovan stav istarskih Hrvata i Slovenaca spram Prve istarske pokrajinske izložbe u Kopru, održane 1910. godine. Na temelju izvorne, tiskane i rukopisne građe u širi je povijesni kontekst stavljena odluka o nesudjelovanju na manifestaciji zamišljenoj u talijanskim krugovima. Općenito zaoštavanje između hrvatsko-slovenske i talijanske politike, koje je onemogućilo oblikovanje kompromisne politike, odrazilo se i na koparsku manifestaciju, a spor oko njezina financiranja bio je povod žestokom zastupničkom sukobu u istarskom Zemaljskom saboru.

Cljučne riječi: Istra, Hrvati, Slovenci, Talijani, nacionalno pitanje, Pokrajinska izložba, Istarski sabor.

Uvod

Nastanak organiziranog političkog pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca dugotrajan je, polustoljetni proces.¹ Od Veljačkoga patenta do suspendiranja političkih aktivnosti uslijed izbivanja Prvoga svjetskog rata, ustavne su i zakonske odredbe omogućavale stranačko organiziranje. Kako je Istra u mnogim pogledima bila granično područje, o čemu svjedoči i status markgrofovije, stranački je život sve do početka XX. stoljeća bio, uglavnom, nastavak procesa nacionalne integracije. Drugim riječima, na nevelikom su se poluotoku istodobno širili utjecaji "narodnog preporoda" i talijanskog "risorgimenta", koji je u pokrajini Primorje (njem. *Küstenland*) mutirao u "iredentizam".² Ipak, nejednak društveni razvoj u prošlosti uzrok je što su izborna nadmetanja u Istri kroz više desetljeća bila sraz vidljivo neravnopravnih suparnika.

¹ U novije vrijeme taj je proces sažeto opisan u: Marino MANIN, Nevio ŠETIĆ, "Prilike u Istri uoči i tijekom objavljivanja Naše Sloge", *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 2007. (3), 705.-730.

² Josip BRATULIĆ, "Predgovor", u: Stipan TROGRLIĆ, *Katolička crkva u Istri*, Pula, 2006., 5.

Kurijalni izborni sustav onemogućavao je da do izražaja dođe demografska nadmoć hrvatskog i slovenskog stanovništva nad istarskim Talijanima.³ Otvorena, organizirana opstrukcija većine zastupnika već na prvom zasjedanju pokrajinskog Sabora, u travnju 1861., prilikom izbora dvaju predstavnika Istre u bečkom Carevinskom vijeću,⁴ pokazala je kako s talijanske strane postoji svojevrsna protostranačka djelatnost. Hrvatskim je i slovenskim političkim pregaocima u Istri predstojao mukotrpan posao izgradnje političke svijesti među vlastitim narodom, a rezultati njihova rada uočljivi su tek promatra li se duži vremenski odsječak.

Do početka XX. stoljeća postignuti su zamjetni uspjesi, a hrvatsko i slovensko stanovništvo Istre ubrzano je napuštalo tradicionalne okvire, premreženo ekonomskim, prosvjetnim i političkim institucijama modernog društva.⁵ Nakon prevladane krize na razmeđu stoljeća, rezultati izbora za Carevinsko vijeće 1907. dali su nov poticaj političkim predvodnicima istarskih Hrvata i Slovenaca. Predviđanja kako će reforma izbornog sustava, odnosno uvođenje općeg prava glasa, pogodovati Hrvatsko-slovenskoj narodnoj stranci pokazala su se točnima. Ona iz izbora izlazi kao uvjerljivo najjača stranka u Istri, a njeeno je vodstvo uvjerenjeno da su se stekli uvjeti za ostvarenje programa narodne jednakopravnosti.⁶

Izbori 1907. važan su trenutak i u razvoju političke svijesti istarskih Talijana. Iako je, kako je spomenuto, Hrvatsko-slovenska narodna stranka u proteklom desetljeću osjetila nezanemarive potrese koji su prijetili osipanjem članstva i podvajanjem u više političkih organizacija, jedinstvo je očuvano, a prije postignut položaj zadržan je i ojačan. Talijanska nacionalno-liberalna stranka, međutim, više nije bila jedina politička organizacija istarskih Talijana. Radništvo se sve više okreće Socijaldemokratskoj, a seljaštvo zapadne Istre Kršćansko-socijalnoj stranci.⁷ Uznapredovala ideološka podjela odrazila se i na izborne rezultate, te se u trima izbornim kotarevima u kojima se predviđala pobjeda talijanskih kandidata moralo pristupiti drugom krugu glasanja.

Drugi je krug pokazao kako je stranačko raslojavanje ipak od drugorzredne važnosti u odnosu na, s talijanske točke gledišta, opasnost da od rasipanja glasova profitiraju kandidati Hrvatsko-slovenske stranke. Zato su se u drugom krugu slabiji talijanski kandidati povukli u korist najjačeg, vraćajući izborima "karakter nacionalnog opredjeljivanja".⁸ Hrvatsko stajalište prema takvom raspletu najjasnije je izneseno u *Našoj slozi*: "Sve tri talijanske političke

³ Fran BARBALIĆ, "Prvi istarski sabori (1861.-1877.)", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb, 1954., sv. 300., 281.-283.

⁴ F. BARBALIĆ, *n. dj.*, 283.-300.; G. QUARANTOTTI, *Istria del Risorgimento – Storia della Dieta de Nessuno*, Poreč, 1938.

⁵ Dragovan ŠEPIĆ, "Nacionalna borba u Istri i izbori za Carevinsko vijeće 1907.", *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Glavni urednik Jakša Ravlić, Zagreb 1969., 403.

⁶ *Isto*, 420.

⁷ *Isto*, 417.

⁸ *Isto*, 418.-419.

stranke Istre imadu u svojih programih samo jednu zajedničku i skupnu točku a to je: mržnja na sve što je slavensko.”⁹

Hrvatsko-slovenski politički pokret tim se izborima osvjedočio o vlastitoj snazi. Dugo željena jednakopravnost s istarskim Talijanima izgledala je znatno ostvarljivija negoli na prijelazu stoljeća, a kamoli desetljeće-dva prije. U euforiji nakon pobjede već su se nadolazeći pokrajinski izbori činili prijelomnima, bude li talijanska strana prisiljena na reformu dotrajalogo kurijalnog sustava. S druge strane talijanska politika u Istri nakon 1907. svediva je na ogorčenu borbu za očuvanje prije postignutog, povlaštenog položaja. Kad su austrijske vlasti započele s forsiranjem tzv. politike narodnog mira,¹⁰ suprotstavljene su strane shvatile promicanu kompromisnu politiku kao sredstvo za ostvarenje svojih ciljeva, a obostrani nedostatak povjerenja vladina je nastojanja od početka osudio na propast. Iako se “narodni mir” nastojalo postići sve do pred Prvi svjetski rat, bili su to uglavnom pregovori slabih učinaka uz brzo kršenje dogovorenog. Hrvatsko-slovenska strana, uvjerenjena u svoju nadmoćnost, u prvo je vrijeme bila sklonija kompromisu i pomirljivoj politici, ali se do kraja 1909. pokazalo da su Talijani promišljenom politikom uspjeli održati mnoge od poljuljanih pozicija.

Politika Talijanske nacionalno-liberalne stranke oblikovana je na nacionalnoj mobilizaciji u obrani stoljetne i ekskluzivno talijanske istarske kulture i civilizacije. Držeći u svojim rukama sve poluge pokrajinske vlasti, talijanski su politički vođe u ambicioznoj zamisli Prve istarske pokrajinske izložbe zasigurno vidjeli ne samo gospodarski zamašnjak nekakog pokrajinskog gospodarstva nego i priliku za promicanje vlastite predodžbe o istarskoj prošlosti i sadašnjosti. Stoga je početni impuls za organiziranje velikog javnog događaja, proizašao iz istarskih trgovačko-industrijskih i poduzetničkih krugova, naišao na bezrezervnu potporu pokrajinskih vlasti.¹¹

***

Stav hrvatsko-slovenskog političkog vodstva u Istri spram zamišljene pokrajinske izložbe postupno je oblikovan. Na sjednici Istarskog pokrajinskog sabora 26. ožujka 1908. bez prigovora je prihvaćen prijedlog o subvenciji od 6.000 kruna istarskoj Trgovačkoj i industrijskoj komori u korist održavanja izložbe.¹² Hrvatsko-slovenski zastupnici, ne vidjevši ništa sporno, sudjelovali su u izglasavanju potpore. Ali do proljeća 1909. postalo je razvidno da bi buduća izložba mogla postati još jedna zapreka u ionako sve napetijim međunacionalnim odnosima. Oveći napis u *Našoj slozi*, kojemu su kao izvor

⁹ “Tri loša pobiše – Miloša”, *Naša sloga* (dalje: NS), 4. VI. 1907., 2.

¹⁰ D. ŠEPIĆ, “Politika ‘narodnog mira’ u Istri”, *Hrvatski pokret u Istri*, Račice, 2004., 163.-210.

¹¹ Brigita MADDER, Salvator ŽITKO, “Prva istarska pokrajinska izložba”, u: *Prima Esposizione Provinciale Istriana*, Koper, 2010., 20.-23.

¹² Resoconto stenografico della XVII seduta della Dieta provinciale dell’ Istria, 26. marzo 1908., 385.

informacija o pripremama za koparsku izložbu poslužili talijanski listovi Istre i Trsta, čitateljima pruža sliku još nedorečenog stava hrvatsko-slovenske strane prema izložbi, oblikujući istodobno diskurs kojim će hrvatske i slovenske tiskovine, uglavnom, opisivati talijanske skrivene namjere u pozadini “zemaljske” izložbe.¹³

Početakom 1909., preciznije 3. siječnja, u Trstu je održan sastanak Odbora za Prvu istarsku pokrajinsku izložbu, na kojem su uvelike definirani organizacija i ciljevi izložbe.¹⁴ Tom prilikom izloženi program svojom ambicioznošću i preciznošću pokazuje u kolikoj su mjeri organizatori izložbe ozbiljno prihvatili povjereni im zadatak. Planovi su, pred okupljenim mnogobrojnim uzvanicima, razloženi biranim jezikom i uzvišenim izrazima, a jasno je artikuliran i prijedlog o uključivanju istarskih “Slavena” u pripreme radove, prvenstveno kroz slanje predstavnika u novoformirane odbore i odsjeke.¹⁵ Taj poziv na skladno djelovanje “Istrana sviju stranaka, sviju vjera, sviju plemena”¹⁶ obrazložen je željom da zamišljena pokrajinska izložba postane znak nove, sukobima neopterećene epohe.

Sukobima pak opterećene tiskovine suprotstavljenih nacionalnih tabora reagirale su očekivano. Talijanska je periodika pothranjivala bojazan od gubljenja zamišljene važnosti izložbe kroz “slavensko” sudjelovanje, a hrvatsko-slovenska strana dovodila je u pitanje iskrenost pružene ruke. Njihove će novine od proljeća 1909. gotovo redovito, pišući o koparskoj izložbi, u navodnike stavljati *istarska*, *zemaljska* ili *pokrajinska*. U organizatorskoj preporuci sudjelovanja istarskih Hrvata i Slovenaca u pripremama, kao i na samoj izložbi, vidjeli su prvenstveno zakašnjeli, prijetvoran pokušaj talijanske strane da manifestaciji prida tobožnji općeistarski karakter, koristeći je uistinu za isticanje talijanstva pred domaćim svijetom, ali i očekivanim, mnogobrojnim strancima – posjetiteljima izložbe. “Može li istarska zemaljska izložba – pitamo mi – imati ili sačuvati čisto talijanski značaj, ako imade biti istarska i zemaljska? Nemože! Ona može biti talijanska izložba Istre ili izložba Talijana Istre, ali istarsko zemaljska nemože da bude. Mi smo čvrsto osvjedočeni, da bi se bili Hrvati i Slovenci Istre vrlo rado odazvali pozivu promicatelnog odbora, da se je isti odmah na početku, kako bi bio morao po najjednostavnijim pravilima pristojnosti i legalnosti na njih obratio.”¹⁷

Konačno, *Naša sloga* u isti je članak uklopila i podatak o dopisivanju između tadašnjeg pokrajinskog poglavara Lodovica Rizzija i čelne osobe među hrvatsko-slovenskim istarskim političarima Matka Laginje.¹⁸ Nekoliko rečenica posvećenih njihovoj korespondenciji otkriva kako je Pripremni odbor

¹³ “Prva istarska zemaljska izložba”, NS, 15. IV. 1909., 1.

¹⁴ *Prima esposizione provinciale istriana – Capodistria: maggio-settembre 1910 : Relazione, regolamento, programmi*, Trieste, Tip. Caprin, 1909.

¹⁵ *Isto*, 11.

¹⁶ *Isto*, 12.

¹⁷ “Prva istarska zemaljska izložba”, NS, 15. IV. 1909., 1.

¹⁸ *Isto*.

koparske izložbe doista posvetio pozornost preporuci da se, u nastojanju za što boljim uspjehom buduće manifestacije, na sudjelovanje privole i istarski "Slaveni". Rizzijeva je namjera bila, kroz izravni dogovor s Laginjom, osigurati sudjelovanje hrvatskih i slovenskih gospodarskih zadruga na planiranoj izložbi, a iz Laginjina se odgovora, zadugo jedinog očitovanja hrvatsko-slovenskih političkih čelnika po pitanju izložbe, nije dalo iščitati – jer ga nije ni bilo – nikakvo rezolutno stajalište. Kako nije uspio do priželjkivanog roka saznati stavove zainteresiranih gospodarskih zadruga, Laginja samo smatra "da u načelu neće biti protimbe", ali zaključuje kako će naknadno "odgovoriti pitanje".¹⁹

Laginjino pismo Rizziju, prije svega, proizvod je određenog povijesnog trenutka i jedino smještanje u širi kontekst može pomoći u odgonetanju impliciranih stavova. Može se pretpostaviti kako *Nаша sloga*, crpeći informacije iz talijanskih glasila, donosi tek djelomični uvid u dopisivanje istarskih nacionalnih prvaka. U vrijeme široko proklamirane potrebe za političkim kompromisom, u kojem do vrhunca dolazi obostrano nepovjerenje, pokrajinski je poglavar Rizzi doista vodio "intenzivne političke pregovore",²⁰ težeći za nacionalnim konsenzusom koji bi se očitovao prvenstveno u smirivanju političkih tenzija što su već godinama ometale mirno odvijanje političkog života pokrajine. Naravno, ni Rizzi niti ostali predstavnici istarskih Talijana nisu željenom kompromisu pridavali drugi smisao doli da se, kroz ograničeno popuštanje hrvatsko-slovenskim aspiracijama, zadrži stvarna vlast nad Istrom. Plod i, istodobno, pokazatelj uspjeha navedenih nastojanja bilo bi upravo sudjelovanje istarskih Hrvata i Slovenaca na koparskoj izložbi.

Osim toga nije bez osnove ni domišljanje *Naše sloge* o znatno pragmatičnijim razlozima talijanske želje za suradnjom. Poslanstvo sačinjeno od čelnih osoba iz Pripremnog odbora već je početkom svibnja 1909. predstavilo svoje planove u Beču, u pokušaju da se "izprosi od carske vlade podporu za buduću talijansku izložbu u Kopru".²¹ Talijanska je deputacija očito bila vrlo umješna u predstavljanju svog programa nekolicini ministara, uključujući i tadašnjeg ministra predsjednika Bienerttha, jer im je ministar financija obećao državnu potporu. Bilo bi doista neobično da se u svojim nastojanjima nisu poslužili i argumentom da će izložba, između ostalog, biti i jasna manifestacija "politike narodnog mira", a kao dokaz su mogli poslužiti već citirani program²² i uspostavljeni kontakti s visokim predstavnicima hrvatsko-slovenske politike u Istri. Izvjestitelj *Naše sloge* uvjeren je da se radilo o lukavoj i promišljenoj politici istarskih Talijana čiji je pravi cilj bio isključiti Hrvate i Slovence iz priprema za izložbu kako bi njome mogli dokazivati isključivo talijanski karakter Istre u prošlosti i sadašnjosti. "Sve to bi moralo biti poznato središnjoj vladi u Beču, koja imade svoga namjestnika u Trstu"²³ te je, zasigurno, na njemu odgovor-

¹⁹ *Isto.*

²⁰ B. MADDER, S. ŽITKO, *n. dj.*, 24.

²¹ "Traže državnu potporu", *NS*, 13. V. 1909., 3.

²² Vidi bilješku 14.

²³ "Državna potpora za istarsku (?) izložbu", *NS*, 3. VI. 1909., 3.

nost što državne institucije nasjedaju na talijanske spletke. Drugim riječima, “suodgovoran je za svaki novčić, koji bude iz državne blagajne žrtvovan istarskim Talijanom na račun Hrvata i Slovenaca Istre. Središnja vlada je pako dužna, da jednak iznos, što ga bude podielila istarskim Talijanom za njihovu izložbu, podieli i istarskim Slovenom za njihove kulturne i gospodarske potrebe”.²⁴

Tako je već sredinom 1909. oblikovan neslužbeni pogled hrvatske i slovenske istarske javnosti na koparsku izložbu. Sporadični novinski članci posvećeni talijanskom pothvatu uglavnom će se pozivati na ranije napise, odnosno na već prikazani talijanski uspjeh da državnim ministrima prodaju “rog za svieću”,²⁵ a uhodani se narativ eventualno obogaćivao ciničnim zaključcima, primjerice kako “nije pravo ni pošteno, da se tolik novac daje manjini stanovništva naše pokrajine, koja uvijek trubi, da je napredna, bogata i puna svega blaga božjega, dočim predbacuje nama, da smo bogci, neuki, zapušteni i siromašni”.²⁶

Kako je vrijeme odmicalo, a talijanski su listovi s ponosom izvještavali o napredovanju priprema za izložbu, sve očitija postaje potreba za jasnim očitovanjem hrvatsko-slovenskoga političkog vodstva. Organizatori izložbe očito su i izravnim kontaktom s pojedinim istarskim Hrvatima i Slovencima pokušali dogovoriti njihovo sudjelovanje na koparskoj izložbi.²⁷ Naravno, ostaje nepoznato s kim su sve razgovarali i kojim su se kriterijima vodili, ali primjer sa stranica *Pučkog prijatelja* svakako pruža stanovite indicije da su se okrenuli ponešto ojačalom građanskom sloju i raznim poduzetnicima. Naime krajem rujna objavljeno je pismo vlasnika “Prve istarske hrvatske distilerije eteričnog ulja od kuša u Martinšćici na otoku Cresu”, potpisano inicijalima A. L. (iza njih se krije Andrija Linardić),²⁸ koji je također pročitao upozorenje *Naše sloge* o pokušajima “stanovitih agenata koji snube naše ljude da udioničtvuju kod istarske izložbe”.²⁹ Njegov se trgovački nerv našao u protimbi s rodoljubnim čuvstvom jer mu je, kao nagrađenom izlagaču s više svjetskih izložbi, bila želja nastupiti i na budućoj pokrajinskoj izložbi, tim prije što se, prema njegovim riječima, radilo o jedinom takvom obrtu u Istri i primjereno bi mu izložbeno predstavljanje zasigurno otvorilo šire poslovne mogućnosti. S druge strane i njegovo srce “bije čisto narodnim čuvstvom” i ne bi želio osramotiti “sebe i svoje mjesto koje je poznato kao čisto hrvatsko”.³⁰ Pitajući uredništvo *Pučkog prijatelja* namjerava li političko hrvatsko-slovensko vodstvo u budućnosti prirediti takvu izložbu i za većinski, netalijanski dio istarskog pučanstva te, ako ne namjerava, zašto se nije više angažiralo oko priprema za koparsku izložbu

²⁴ *Isto.*

²⁵ “Državna podpora talijanskoj izložbi u Kopru”, *NS*, 5. VIII. 1909., 3.

²⁶ *Isto.*

²⁷ “Istarsko-talijanska izložba”, *NS*, 9. IX. 1909., 2.-3.

²⁸ *Zapisi s otoka Cresu krajem XIX. i početkom XX. stoljeća*, ur. Pino Tuftan, Viškovo, 2007., 95.

²⁹ “Pitanja i odgovori”, *Pučki prijatelj* (dalje: *PP*), 30. IX. 1909., 201.

³⁰ *Isto.*

te joj time dalo “narodni značaj”, Linardić lucidno zaključuje kako “ne bi bilo pametno, da radi samog prkosa sami sebi materijalno škodimo”.³¹

Kroz opširni odgovor zdvojnomo Linardiću uredništvo je očitovalo stav sukladan člancima iz *Naše sloge*. Uz iskazanu sumnju prema mogućnosti da hrvatsko-slovenski istarski politički vrh organizira vlastitu izložbu, za što se glavni razlog nalazi u skromnim finansijskim mogućnostima, jednaka se skepsa iskazuje i prema talijanskim planovima, jer će i vlada odustati od financiranja kad shvati da se izložbom namjerava promicati isključivo talijanstvo Istre. Ipak, *Pučki prijatelj* nije se mogao pozvati ni na kakav definirani stav istarske hrvatsko-slovenske političke organizacije, kao ni *Naša sloga*, koja je u izostanku rezolutnog, službenog stava vidjela izravnu štetu, jer “imade jošte dosta nesviestnih, koji će se dati raznim obećanjima i molbama nagovoriti. Radi ovih i ovakovih bilo bi potrebito, da se spomenuti naši čimbenici već jednom javno oglose što misle o toj izložbi i da dadu naputke onim, koji su eventualno jošte u dvojbi, neznajući što im je činiti”.³²

Naposlijetku je početkom studenoga na prvoj stranici *Naše sloge* objavljena službena “Izjava” Predsjedništva kluba hrvatsko-slovenskih zastupnika na Istarskom saboru koju su potpisali predsjednik i tajnik kluba, odnosno Vjekoslav Spinčić i Ivan Pošćić. Ne razlažući preopširno, izjava sumira prigovore istarskih Hrvata i Slovenaca kroz osjećaj kako se s njima općenito postupuje “kao da bi bili tudjinci u ovoj zemlji, a ne ravnopravni suzemljaci”.³³ Sve ako se dotad i kalkuliralo sa sudjelovanjem na izložbi, odnosno s mogućnošću da se postigne kompromis koji bi simbolizirao novo razdoblje u istarskim političkim, ali i nacionalnim odnosima, izjava takvu mogućnost ukida lapidarnim zaključkom kako “hrvatski i slovenski narod Istre, njegove občine i udruge, i njegovi pojedinci, ne bi imali sudjelovati kod istarske zemaljske izložbe u Kopru”.³⁴

Idućih su mjeseci na stranicama hrvatskih i slovenskih listova pripreme za pokrajinsku izložbu najjasnije komentirane kroz uočljivu odsutnost napisa o toj temi. Navedeni jasan stav hrvatsko-slovenskih političkih prvaka očito je bio mjerodavan i za urednike glasila, pa su buduću koparsku manifestaciju, kao događaj bez ikakve važnosti za Hrvate i Slovence, pretežito ignorirali, posvećujući se pitanjima od veće važnosti za “narodni život”. Uz to, već je spomenuto kako se u prijašnjim člancima dovodila u pitanje sposobnost istarskih Talijana da realiziraju ambiciozno zamišljen pothvat. Stoga se može pretpostaviti da se, kao i dotad, pažljivo pratilo napise talijanskih listova o pripremama za izložbu, očekujući da se početkom svibnja pokaže imaju li opsežno opisivane pripreme Pripremnog odbora uporište u stvarnosti.

³¹ *Isto.*

³² “Istarsko-talijanska izložba”, *NS*, 9. IX. 1909., 2.-3.

³³ “Izjava”, *NS*, 4. XI. 1909., 1.

³⁴ *Isto.*

***

Talijanski je tisak, shvatljivo, o izložbi pisao često i afirmativno. Ti su članci ponekad potpuno indiferentni prema narastajućim nacionalnim i političkim prijeporima, posvećeni isključivo raznim neophodnim predradnjama o kojima je izložbeni Odbor redovno izvještavao, primjerice o izgradnji kioska i paviljona u koje se namjeravalo smjestiti pojedine tematske cjeline izložbe.³⁵ Ipak, neki su napisi svojim sadržajem ukazivali na to da ni talijanska javnost ne stoji jednodušno uz svaku odluku svojih političkih vođa. Nepoznati autor teksta "Sull' Esposizione di Capodistria", kojim je započela kratkotrajna polemika na stranici lista *Idea Italiana*, vjerojatno je već svojim pseudonimom – Dott. Veritas – želio naglasiti protivljenje stavu da je svaka polemika o odlukama političkog vodstva štetna i suvišna.³⁶ Njegovoj se zabrinutosti nad troškovima Pokrajinske izložbe, a prenosi navodno pouzdan podatak o 400.000 kruna, vrlo brzo suprotstavio znatno optimističniji čitatelj "iz srednje Istre"³⁷ koji je pokriće rashoda vidio u predviđenih 200.000 posjetitelja. Ne zamarajući se detaljnijim objašnjenjima, autor članka tu je fantastičnu brojku temeljio isključivo na postojanju "stvarnog interesa".³⁸ Podržavajući u potpunosti organizatore izložbe, usuprot svakom pesimizmu u koparskoj je manifestaciji vidio izniman poticaj buđenju uspavanog provincijskog života koji će dokazati sposobnost "naše rase" za velike pothvate i opravdati samouvjeren pogled u budućnost.³⁹

Skepsom prožet članak "Doktora Istine" donosi i dodatne korisne informacije o pregovorima s hrvatsko-slovenskim predstavnicima te kompromisima talijanskih organizatora izložbe. Istarski su "Slaveni" svoje sudjelovanje na izložbi očito uvjetovali kroz vrlo precizne zahtjeve, kao što je uklanjanje stijega sv. Marka s poznatog reklamnog plakata za izložbu što ga je izradio tršćanski umjetnik Argio Orell. Vjerojatno spomenuti talijanski kritičar nije bio jedini koji je organizatorski ustupak promatrao kao "apsolutno antipatriotski" čin, ali je nova verzija zadržana i nakon konačnog odustajanja Hrvata i Slovenaca te se na krmenoj zastavi lađe s plakata nastavila vijoriti Meduzina umjesto prvotne, lavlje glave. K tome su organizatori pristali na još jedan ustupak, koji je doista mogao postati važan presedan ima li se u vidu dugotrajna borba za jezičnu ravnopravnost u Istri: složili su se s postavljanjem dvojezičnih natpisa na izložbi, što je ostavilo "uistinu tužan utisak na Pokrajinu".⁴⁰ Kako je već rečeno, popuštanje nije urodilo očekivanim plodom, a organizatorima je nakon odluke hrvatsko-slovenskoga političkog vodstva ostalo tek da uvrijeđeno ponavljaju kako "Hrvati ne žele sudjelovati na izložbi jer nemaju što izložiti".⁴¹

³⁵ "Per l' Esposizione di Capodistria", *Idea Italiana* (dalje: *II*), 6. I. 1910., 2.

³⁶ "Sull' Esposizione di Capodistria", *II*, 13. I. 1910., 1.

³⁷ "Sull' Esposizione di Capodistria", *II*, 20. I. 1910., 1.

³⁸ *Isto.*

³⁹ *Isto.*

⁴⁰ "Sull' Esposizione di Capodistria", *II*, 13. I. 1910., 1.

⁴¹ *Isto.*

Talijanska su se glasila izričajem brzo prilagodila novim okolnostima, nastalim nakon konačnoga "slavenskog" odustajanja od izložbe, a i talijanski su politički predstavnici prigrlili isključivo talijanski karakter izložbe, zaogrćući ga ruhom povijesti i kulture. Tako je koparsko općinsko zastupstvo svoj proglas sugrađanima povodom izložbe završilo željom da "nebrojeni gosti" kroz način života, odijevanja i izgled grada prepoznaju u Kopranima "talijanski duh, ugled i susretljivost".⁴² Mnogo ofenzivniji bio je nepotpisani dopis iz Pirana, objavljen neposredno pred otvorenje izložbe. Naglašava se kako će koparska manifestacija kroz izravan kontakt skrenuti pozornost građanskoga, civiliziranog svijeta na ispravnost talijanskoga stajališta u Istri i zlonamjernost kojom se ono guši, a taj će se svijet u pravom trenutku znati odazvati "našim vapajima boli i protesta".⁴³ Posebnu će pak ulogu izložba imati za posjetitelje iz Kraljevine Italije jer će, osim boljeg upoznavanja, zasigurno uvidjeti da "naše talijanstvo ne treba nimalo zavidjeti njihovu na čistoći i jakosti".⁴⁴ Izložba će, naposljetku, svjedočiti i o progresu kao jasnom dokazu talijanske superiornosti nad "drugim pokrajinskim plemenom – koje ne sudjeluje na izložbi kako ne bi svijetu razotkrilo svoju ekonomsku i kulturnu bijedu".⁴⁵

Izložba je doista svečano otvorena u nedjelju 1. svibnja 1910., uz prisutnost mnogobrojnih uzvanika i vidljiv izostanak predstavnika Hrvata i Slovenaca. Hrvatsko-slovenska narodna stranka, kako je navedeno, svoj je stav spram izložbe oblikovala još krajem 1909., a organizatori su se morali pomiriti s činjenicom da će manifestacija, nominalno pokrajinska, imati prvenstveno talijanski značaj. Suprotstavljene su političke opcije još jednom, ukratko, potvrdile svoja stajališta dvama telegramima. Naime značajni hrvatski politički djelatnik i tadašnji prisjednik Zemaljskoga odbora Ivan Zuccon uputio je zemaljskom poglavaru Rizziju povodom otvorenja izložbe dopis u kojem izražava nadu da će doći vrijeme u kojem će Talijani i Hrvati moći zajedno proslavljati istarsku svečanost. Istodobno ga "rastužuje što danas uslijed zlosretnog ekskluzivizma to nije moguće".⁴⁶ I Rizzijev je odgovor, premda također diplomatski sročćen, prilično jasan u svaljivanju krivnje za hrvatsko-slovensko nesudjelovanje na suprotnu političku opciju: ražalostilo ga je što su politički razlozi utjecali na Zuccona i njegove sumišljenike te ne sudjeluju na izložbi. Uz to se nada da će "bliža budućnost ukloniti neslogu među sinovima Istre".⁴⁷

***

Neosporna je odlika hrvatsko-slovenskoga političkog pokreta očuvanje jedinstva unutar vlastitih redova. Iako su u njem sudjelovali pojedinci razli-

⁴² "Capodistria per l' Esposizione provinciale", *II*, 10. III. 1910., 2.

⁴³ "L' Esposizione di Capodistria", *II*, 28. IV. 1910., 1.

⁴⁴ *Isto*.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ "Eröffnung der Ersten istrianischen Landesaustellung in Capodistria", *Polaer Tagblatt*, 3. V. 1910., 1.

⁴⁷ *Isto*.

čitih svjetonazora i temperamenata,⁴⁸ antagonizmi i nesuglasice redovito su se ostavljali po strani kad se radilo o zajedničkim, jasno proklamiranim ciljevima. Tragovi unutarnjih prijepora rijetki su i tim zanimljiviji, jer uklanjaju romantičnu sliku skladnog, organiziranog političkog djelovanja posvema posvećenog pospješanju nacionalno-integracijskog procesa i pružaju realniji prikaz teškoća koje je trebalo nadvladati ako se željelo izbjeći veće sukobe unutar jedinstvenog pokreta.⁴⁹

Kako je već rečeno, a dijelom i oprimjereno, članovi Odbora za pripremu koparske izložbe nisu se, u želji da na sudjelovanje privole Hrvate i Slovence, ograničili na kontakte samo s Matkom Laginjom. Tijekom 1909. oni su se, među ostalim, obratili i biskupu Mahničju sa željom da dopusti izlaganje krčkoga crkvenog blaga. Nakon duljeg oklijevanja, biskup je krajem 1909. doista pristao na zamolbu te okružnicom dopustio svećenstvu biskupije da umjetnicima iz svojih župa obogate koparsku izložbu. Iako se može pretpostaviti da takva odluka nije naišla na opće odobravanje, jasna su protustajališta iznijeta tek neposredno pred otvorenje izložbe. *Naša sloga* prenijela je 21. travnja 1910. na prvoj stranici opširan članak iz riječkog *Novog lista*, objavljen 8. travnja, dodajući mu tek nekoliko uzgrednih komentara u kojima se mišljenje *slogara* razlikovalo od Supilovih novina. Osim što je prepričao pripreme za izložbu i uzgred kritizirao hrvatsko-slovensko političko vodstvo zbog prekasno oblikovanog stava, nepotpisani je autor mnogo jače "ošinuo" po onima koji se tog stava nisu pridržavali. Osim "vječnih sluga svakog gospodara, kakvih se nalazi po hrvatskim mjestima koja su pod upravom Talijana" optužba je usmjerena i prema svećenstvu, koje "dok više, da tjera samo narodnu politiku, ipak nije poslušalo narodnog vodstva, nego se je prilagodilo pozivu biskupa Flappa, Nagla i Mahničja, te stavilo na raspolaganje odboru za izložbu u Kopru razne dragocienosti pojedinih crkvi".⁵⁰

Napis iz *Novog lista* bio je svojim izričajem znatno oštrij od članaka objavljenih u *Našoj slozi*, barem kad je riječ o neistomišljenicima unutar hrvatsko-slovenskog političkog pokreta. Uredništvo *Naše sloge*, lista općenito prihvaćenog kao glasilo tog pokreta i njegova vodstva, držalo se već spomenutog načela očuvanja jedinstva i primirivanja razmirica. Nepotpisani člankopisac iz *Novog lista* mogao je, nadovezujući se na upravo navedeni tekst, odsječno zaključiti kako se tršćansko-koparskom i porečko-pulskom biskupu ne treba čuditi "dok se zna, da se cilj njihovog djelovanja u ovim krajevima pokriva s idealima talijanske stranke; ali jednom Mahničju, tomu umišljenomu 'preporoditelju' hrvatskoga naroda, tomu prvom i 'najvećem dobročinitelju' istarskih

⁴⁸ S. TROGRLIĆ, "Odnos Katoličke crkve u Istri prema liberalizmu", ČSP, 1994. (2), 346.-347.; ISTI, "Odnos istarskih biskupa prema nacionalnom pitanju i prodoru liberalizma (1858.-1918.)", *Riječki teološki časopis*, 2000. (1), 507.-534.; ISTI, "Katolička crkva u Istri pred izazovom nacionalnih, socijalnih i idejnih podjela (kraj 19. i početak 20. stoljeća)", ČSP, 2002. (2), 471.-485.

⁴⁹ N. ŠETIĆ, *Staleška društva i časopisi hrvatskog učiteljstva u Istri 1891. - 1914.*, Zagreb, 2010., 111.-125.; Gracijano KEŠAC, "Društveni okvir izgradnje konvikta (dačkog doma) za učenike hrvatske gimnazije u Pazinu na početku 20. st.", *Problemi sjevernog Jadrana*, 2008. (9), 89.-96.

⁵⁰ "Izložba u Kopru", NS, 21. IV. 1910., 1. i 2.

Hrvata – njemu se ne može oprostiti da u protimbi sa vodstvom naroda izdaje fermene, koje pak jadni svećenici ispunjuju bez promišljanja i, naravski, bez prigovora”.⁵¹ No uredništvo *Sloge* tu je kritiku upućenu krčkomu biskupu pokušalo ublažiti napomenom kako je odobrenje svećenstvu izdao “bez dvojbe da pokaže skupociene i riedke starine svojih crkava, nipošto pako da se ulaska Talijanima. U ostalom ni mi ne odobravamo njegov korak”.⁵²

Tjedan dana poslije *Naša sloga* i tršćanska *Edinost*, dnevni list srodnoga usmjerenja, prenijele su dopis iz Zagreba što su ga sastavili tamošnji istarski studenti, oblikovan kao nesmiljena kritika neposluha u narodnim redovima. Smatrajući, očito, kako se svako odstupanje od naputaka Političkoga društva za Slovence i Hrvate u Istri može protumačiti izostankom domoljubne svijesti, istarski su “akademci” također otvoreno napali Mahničev potez. U članku iz kojeg prilično jasno izbija averzija spram duhovništva općenito, pa tako i istarskog, ono je većinom opisano kao “ponizne ovčice pred palicom raznih Flappa” koje ne znaju, ili pak ne smiju znati, za “narodnu dužnost i disciplinu”.⁵³ Kao ni prije spomenuti napis iz *Novog lista*, ni zagrebački se dopis ne čudi previše biskupima Flappu i Naglu, ali Mahničev je “sve samo ne patriotski postupak” nagnao Zagrebačku akademsku istarsku omladinu da na svojoj skupštini 24. travnja 1910. suglasno rezolucijom osudi kako krčkoga biskupa tako i sve koji su na bilo koji način sudjelovali na koparskoj izložbi.⁵⁴

Izravne i prilično teške optužbe na Mahničev račun nisu zadugo ostale bez odgovora. *Pučki prijatelj*, list što ga je pokrenuo upravo krčki biskup kao glasilo hrvatskog katoličkog pokreta u Istri, opširnim se prilogom na šest stranica osvrnuo na navedene napade, argumentirano obrazlažući biskupove postupke tijekom 1909. godine. U katoličkom tjedniku, naravno, nisu propustili ironično ukoriti *Našu slogu*, koja se “valjda bojala, da nije kamen bačen od g. Supila pogodio biskupa Mahniča; zato ga ona pobrala te ga pred hrvatskom Istrom opet bacila na biskupa”.⁵⁵ Članak u *Novom listu* tek je uzgred spomenuo nespремnost hrvatskih i slovenskih političkih prvaka da na vrijeme oblikuju jasan stav prema planiranoj koparskoj izložbi, a rezolucija zagrebačkih “akademaca” to oklijevanje ni ne spominje, nego je potpuno posvećena kritici onih koji su omogućili istarskim Talijanima da se pred svijetom razmeću hrvatskim ili slovenskim starinama. No *Pučki prijatelj*, u namjeri da obrani Mahniča od zlonamjernih optužbi, svoju je oštricu usmjerio upravo prema hrvatsko-slovenskom političkom vodstvu, potanko kronološki opisujući što je prethodilo kontroverznoj biskupovoj dopusnici krčkomu kleru. Pritom je, u cijelosti ili u opširnim izvodima, čitateljstvu na uvid dana korespondencija između biskupa Mahniča i Pripremnog odbora Prve istarske pokrajinske izložbe te prije spominjano pismo Matka Laginje zemaljskom poglavaru Rizziju.

⁵¹ *Isto.*

⁵² *Isto.*

⁵³ “Istrski akademiki in istrska deželna razstava”, *Edinost* (dalje: *Ed*), 28. IV. 1910., 3.

⁵⁴ *Isto.*

⁵⁵ Prilog “Izložba u Kopru i naše narodno vodstvo”, *PP*, 30. IV. 1910., I.-VI.

Kako proizlazi iz pisanja *Pučkog prijatelja*, krčki je Biskupski ordinarijat od prvih vijesti o pripremama za koparsku izložbu željno iščekivao jasan stav hrvatsko-slovenskoga narodnog vodstva. Pretpostavljalo se, a pretpostavke su se pokazale ispravnima, “da će se tuj i opet iznijeti delikatno narodnosno pitanje”, a smatralo se kako su “što se tiče obrane narodnih prava i narodnog jezika, u prvom redu narodni zastupnici zvani, da vode odlučnu riječ”.⁵⁶ Kako je vrijeme prolazilo, a hrvatski i slovenski politički prvaci nisu zauzimali službeni stav, biskup Mahnič nalazio se u sve većim neprilikama, jer se “na njega navaljuje sa strane izložbenog odbora” da dopusti izlaganje krčkoga crkvenog blaga. Naposlijetku se biskup 13. studenoga 1909. odlučio obratiti spomenutom izložbenom Odboru službenim dopisom (na talijanskom jeziku) u kojem je konkretizirao svoje uvjete. Krčki je biskup vrlo jasno izložio svoje primjedbe vezane uz upitnu ravnopravnost istarskih “Slavena” na planiranoj koparskoj izložbi. “Istarska pokrajinska izložba, sudeći prema dosad napravljenom, svijetu prikazuje sliku na kojoj je uz velik napor moguće razaznati slavenski element koji čini (...) dvije trećine istarskoga stanovništva; a i razazna li ga se, predstavljen je kao strani element, nevrijedan većeg obzira, gotovo element niže rase.”⁵⁷ Mahnič stoga smatra kako bi sudjelovanje na takvoj manifestaciji bio čin nepravde prema većini stanovnika Istre, a posebno prema otočnom pučanstvu koje potpada pod Krčku biskupiju, jer je ondje 80% “slavenskih” žitelja.⁵⁸ Biskup zato pita izložbeni Odbor postoji li volja da se “projekt Istarske pokrajinske izložbe, u svim svojim dijelovima i pojedinostima, utemelji na savršenoj jednakopravnosti dvaju istarskih nacionalnosti”.⁵⁹

Krajem studenoga 1909. na Mahničevu je adresu stigao odgovor izložbenoga Odbora kojim se biskupa nastojalo uvjeriti da je hrvatsko i slovensko sudjelovanje na koparskoj izložbi predmet pregovora dvaju narodnih vodstava, a kao dokaz je priloženo i prije spominjano pismo Matka Laginje zemaljskomu glavaru Rizziju. Za razliku od Mahniča, Odbor je smatrao kako je ravnopravan udio u pripremama za izložbu Hrvatima i Slovencima zajamčen kroz namjeru da im se prepusti dio mjesta u pojedinim pododborima, ali nije propustio istaknuti da je izložba ipak zamišljena i inicirana u talijanskim krugovima Pokrajine te će se održati, barem prvi put, u talijanskom gradu. Odbor stoga sugerira da bi “ono što danas naprave Talijani uz sudjelovanje Slavena, jednog dana mogli ponoviti sami Slaveni uz pomoć Talijana”.⁶⁰

Kako navodi *Pučki prijatelj*, biskupa Mahniča je upravo priloženo Laginjinom pismo Rizziju nagnalo da ublaži svoje prijašnje stavove, popusti molbama iz Kopra i okružnicom dopusti svećenstvu Krčke biskupije da organizatorima izložbe otvori vrata svojih sakristija. Nastavak napisa u *Pučkom prijatelju* posvećen je ukazivanju na nejasan stav hrvatsko-slovenskoga političkog vodstva,

---

⁵⁶ *Isto*, I.

⁵⁷ *Isto*, II.

⁵⁸ *Isto*.

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ *Isto*.

odnosno izostanak jasnoga naputka kojim bi se u svom odlučivanju vodio biskup Mahnič. Najjasnije je to istaknuto u zaključku koji naglašava jaz između prijeke potrebe hrvatskog naroda u Istri “da ga u boju za narodne njegove pravice proti mogućnomu, intelektualno i ekonomično jačemu talijanskom elementu vodi strogo disciplinovano narodno vodstvo” i realnosti u kojoj “mi zaista ne znamo, gdje nam je tražiti glavu, gdje volju našeg narodnog vodstva: u dra. Laginje, u prof. Spinčića, u zastupnika N., u polit. društvu za Istru, u narodnom klubu, ili u Uredništvu N. Sl., ili za Boga kažite nam gdje”.⁶¹ U posljednjim se odlomcima *Pučki prijatelj* poziva na zaključak *Novog lista*, odnosno i on poziva istarske Hrvate da razgledaju koparsku izložbu, ali uz bitno drugačiji prizvuk. *Novi list* smatra kako je korisno da se istarsko hrvatsko stanovništvo na izložbi osvjedoči u čemu zaostaju za Talijanima ili su pak od njih napredniji. *Naša sloga*, prenoseći riječki članak, dometnula je kako bi korist od posjeta izložbi mogli imati samo “inteligentniji slojevi i one osobe koje znaju talijanski”,⁶² a *Pučki prijatelj* poentira kako bi se upravo ti “inteligentniji slojevi” na izložbi trebali naučiti “kako samosvijesno, kako dosljedno i ustrajno rade njihove talijanske kolege”.⁶³

Ako se u napadu *Novog lista* na biskupa Mahnića može prepoznati trag općenitijih liberalno-konzervativnih sporenja, u istom se ključu, ali uz suprotan predznak, može tumačiti odjek opisane polemike u ljubljanskom *Slovencu*. Taj se konzervativni dnevnik u dva broja osvrnuo na spor između političkog vodstva istarskih Hrvata i Slovenaca te krčkoga biskupa, a pritom se poslužio znatno oštrijim rječnikom negoli *Pučki prijatelj*. U nepotpisanom dopisu iz Pule, kao kritika neodlučnosti narodnog vodstva oko sudjelovanja na izložbi, navodi se kako se “stanovništvo po čitavoj Istri pita, zašto njegovi poslanici zbog tako važne stvari ne priređuju zborove kako bi stanovništvu pojasnili stvar; zašto ih ljudi vide samo kod izbora, a zatim nikako?”.⁶⁴ Dan poslije na naslovnici je objavljen dopis, vjerojatno istog autora, ali taj put potpisan s “Verus”. Dijelovi članka koji govore o nesuglasicama oko sudjelovanja na izložbi uglavnom su podudarni s prije spominjanom analizom u *Pučkom prijatelju*, ali se tekstopisac na mnogo grublji način okomio na hrvatsko-slovensku politiku u Istri općenito. Već je prvom rečenicom konstatirao da “tako lijene, nedosljedne i nesmotrene politike, kakvu provode takozvani ‘narodni prvoborci’, ‘dike narodne’ i ‘narodni lavovi’ u Istri je malo na svijetu”.⁶⁵ U nastavku ih se optužuje kako su za svoje neuspjehe u podizanju povjerenog im naroda uvijek spremni optužiti Talijane, ponavlja se ocjena da slabo kontaktiraju sa stanovništvom koje ih je izabralo, a izuzimajući vodeći trolist, odnosno Laginju, Spinčića i Mandića, naglašava se kako slobodoumnici (“freisinnski elementi”)

⁶¹ *Isto*, VI.

⁶² “Izložba u Kopru”, *NS*, 21. IV. 1910., 2.

⁶³ Prilog “Izložba u Kopru i naše narodno vodstvo”, *PP*, 30. IV. 1910., VI.

⁶⁴ “Istrska razstava, škof Mahnič in nekateri narodnjaki”, *Slovenec* (dalje: *Sl*), br. 98, 2. V. 1910., 2.

⁶⁵ “Iz dežele narodnih prvoboriteljev”, *Sl*, br. 99, 3. V. 1910., 1.

koji stoje iza napada na biskupa Mahniča zapravo svoje političko djelovanje usmjeravaju u vlastitu materijalnu korist i skloniji su talijanskomu građanstvu jer “im seljak smrdi i boje mu se stupiti bliže, osim u pisarnici”.⁶⁶ Istodobno se, njima usuprot, uzdiže djelovanje krčkoga biskupa, “najvećega muža što ga je nakon Dobrile i Glavine⁶⁷ imala Istra”,⁶⁸ koji je za narod osnovao gospodarsku organizaciju i gospodarski časopis, odlazi među seljaštvo i brine se za izobrazbu nepismenih. Zaključku također ne manjka oštine, posebno u riječima: “Vas stanovništvo prezire! I zapamtite, doći će dan računa!”⁶⁹

Različiti pogledi na hrvatsko-slovensko političko djelovanje u Istri neće se iscrpiti opisanom polemikom. Suprotstavljeni će novinski napisi sve do izbijanja Prvog svjetskog rata zrcaliti svjetonazorske suprotnosti unutar hrvatsko-slovenskih političkih redova, ali prevladavajuća svijest o potrebi očuvanja jedinstvenoga narodnog pokreta zapriječit će potpuni raskid među liberalnijom i konzervativnijom frakcijom. Kraj opisane polemike označio je pomirljiv Laginjin dopis sastavljen 7. svibnja 1910. godine. U njem prvak hrvatskoga političkog pokreta u Istri bez krznanja izjavljuje kako je “presvjetloga biskupa krčkoga odavna duboko štovao za mnogo dobro, što je učinio našem hrvatskomu puku u Istri”, a to je poštovanje ostalo nepromijenjeno “usuprot najnovije nesuglasice u pitanju izložbe u Kopru”.⁷⁰ Niječući osnovu napadima na biskupa, Laginja se ipak osjetio ponukanim naglasiti kako ni *Pučki prijatelj* nije pristupio raspravi posvema objektivno, posebno upotrijebivši kao argument njegovo pismo zemaljskom poglavaru Rizziju, iako je ono pisano u znatno drugačijim okolnostima, odnosno “kad sam se mogao nadati, da će Talijani u pitanju izložbe zauzeti pravednije stanovište”.⁷¹ Iz Laginjina napisa izbija namjera smirivanja naraslih tenzija, ali i odlučnost u obrani uloge i značaja izabranoga političkog vodstva, svediva na posljednju rečenicu: “Ako se priznaje neko narodno vodstvo, onda neka se čeka njegova konačna rieč!”⁷²

***

Omanjim je tekstom *Pučki prijatelj* izvijestio svoje čitateljstvo o Laginjinom odgovoru, posebno istaknuvši njegovo odbijanje napada na biskupa Mahniča, čime je polemika dovršena.⁷³ Hrvatska i slovenska glasila nadalje će se osvrtni na izložbu isključivo kroz prizmu zategnutih nacionalnih odnosa. Dopisnici su redovito isticali iredentistički karakter izložbe i prijetvornost organizatora, za

⁶⁶ *Isto.*

⁶⁷ Ivan Nepomuk Glavina (1828.–1899.) naslijedio je Jurja Dobrilu na mjestu porečko-pulskog (1878.–1882.) i tršćansko-koparskog (1882.–1896.) biskupa.

⁶⁸ “Iz dežele narodnih prvoboriteljev”, *Sl*, br. 99, 3. V. 1910., 1.

⁶⁹ *Isto.*

⁷⁰ “Istina o koparskoj izložbi”, *NS*, br. 19, 12. V. 1910., 1.

⁷¹ *Isto.*

⁷² *Isto.*

⁷³ *PP*, br. 13, 10. V. 1910., 104.

koje se smatralo da pod krinkom provincijske izložbe žele podvaliti tobožnje dokaze o isključivo talijanskoj Istri. Izvještaji se, treba li isticati, potpuno razlikuju od onih u talijanskim listovima, što je moguće pratiti već od prikaza otvorenja izložbe. Sjaj, svečanost, jedinstvenost trenutka... impresionirani talijanski izvjestitelji balansirali su na rubu patetike kako bi čitateljstvu dočarali koparski ugođaj, ali u hrvatskim ili slovenskim novinama prikazana je sasvim drugačija slika: "Sve je izgledalo nekako hladno i prisiljeno, nikakova veselja, ništa oduševljenja kano da su svi prisutni očekivali neuspjeh svoga nepromišljenog rada."⁷⁴ Isti se dopisnik naizgled složio s člankom u tršćanskom *Il Piccolu* u kojem se svisoka ustvrdilo kako "Slaveni" nisu nedostajali na otvorenju izložbe jer bi bili suvišni,⁷⁵ ali samo kako bi naglasio opreku između odsutnoga istarskog puka i prisutne gospode.

Oštro oko ironičnog promatrača već je na ulazu zapazilo nerazmjer među grbovima. Dok se nad ulazom kočio poveći mletački lav, za zemaljski je grb (s kozom) trebalo povećalo, a za državnoga dvoglavog orla – mikroskop.⁷⁶ Provale inače prikrivenoga iredentističkog raspoloženja, ako je suditi prema hrvatskim i slovenskim listovima, događale su se pri posjetima većih grupa posjetitelja iz Italije. Primjerice, već je 6. svibnja Kopar posjetila skupina padovanskih izletnika. Domaće ih je stanovništvo ispratilo na parobrod uz poklike "Evviva l'Italia! Abbasso l'Austria!"⁷⁷ a gosti, premda znatno suzdržaniji, ponekim su se uzvikom pridružili domaćinima.⁷⁸ Slično je bilo i pri organiziranim posjetima iz Pirana, Umaga i Pazina, pri čemu je dopisnika posebno zabolio pogled na omalenu skupinu u nošnjama istarskih Hrvata s talijanskim kokardama na prsima.⁷⁹

Nesmiljenu kritiku izazvala je ipak manifestacija talijanstva s početka srpnja, kad je Kopar pohodilo oko 6000 članova raznih talijanskih sportskih društava iz Trsta, Istre i Dalmacije. Osim što su često ponavljani već spominjani poklici i podrugljive pjesmice na račun istarskih "Slavena", domaćini su kroz dobrodošlicu nastojali gostima dokazati svoje talijanstvo na razne načine. Tako se s općinske zgrade zavijorila talijanska trobojka, ali na način da je "gospođa gradonačelnica držala u rukama nekakvu crvenu, njena gospođica kći zelenu i neka druga gospođica neku bijelu krpu"⁸⁰ Uredništvo *Edinosti* nije propustilo istaknuti da se kroz opisane ekscese najbolje vidi prava namjera organizatora izložbe, koji su joj pridali isključivo talijanski značaj kako bi mogli priređivati iredentistička okupljanja. S gorčinom se konstatira kako državne vlasti podilaze Talijanima usprkos neloyalnim ispadima te se postavlja retoričko pitanje o svrsishodnosti bespogovorne "slavenske" lojalnosti.⁸¹

⁷⁴ "Sa talijanske izložbe u Koprnu", *NS*, br. 19, 12. V. 1910., 3.

⁷⁵ *Il Piccolo*, br. 10335, 2. V. 1910., 1.

⁷⁶ "Istrska 'deželna' razstava", *Ed*, br. 123, 4. V. 1910., 4.

⁷⁷ "Živjela Italija! Dolje Austrija!"

⁷⁸ "Padovanski izletnici v Koprnu", *Ed*, br. 126, 7. V. 1910., 4.

⁷⁹ "Pikantnosti s koprskoga razstave", *Ed*, br. 179, 30. V. 1910., 4.

⁸⁰ *Isto*.

⁸¹ *Isto*.

I rijetki članci koji se nisu obrušavali na skromnost izložbe, priznavajući joj zanimljivost i obilje izložaka, ipak su isticali malobrojnost publike, čemu su kumovali upravo oni koji su joj željeli utisnuti talijanski karakter.⁸² Mletački lav nad ulazom, natpisi i pojašnjenja isključivo na talijanskom jeziku, tiskani vodič kroz izložbu s povijesnim osvrtom u kojem se istarski "Slaveni" spominju isključivo kao barbari, razbojnici i uljezi,⁸³ naputak zaposlenicima, uglavnom Slovencima, da se sporazumijevaju isključivo talijanskim jezikom...⁸⁴ Hrvatski i slovenski članci o izložbi ispunjeni su brojnim prigovorima.

Ipak, najviše je primjedbi upućivano dvojbenom financiranju te talijanske manifestacije. Austrijska je vlada znatno prije odlučila pripomoći organizaciju Prve pokrajinske izložbe s nezanemarivih 50.000 kruna,⁸⁵ ali s vremenom je postajalo očito kako to neće biti dovoljno za pokriće ukupnih troškova tog ambicioznog projekta. Nekoliko dana prije otvorenja izložbe Zemaljski je odbor na svoju ruku donio odluku o pomoći od dodatnih 15.000 kruna (uz prije doznačenih 6.000). Naime Inicijativni je odbor još 1909. zatražio od Zemaljskog sabora novčanu potporu, ali se pokrajinsko zastupničko tijelo zbog zategnutih međunacionalnih odnosa i tobožnjeg nastojanja za postizanje kompromisa nije sastalo do početka svibnja i otvorenja koparske izložbe.⁸⁶ Očekivalo se da će pokrajinski Sabor bez krzmanja, kad god da se sastane, potvrditi tu odluku istarske *Giunte*. Talijanski je dopisnik ispravno primijetio da "izostanak slavenskih članova provincijske Giunte s proslave otvorenja izložbe jasno pokazuje kako oni nisu odobrili ovu odluku", dodajući ipak kako ona "izgleda prikladnom i nužnom svakom dobrom Istraninu".⁸⁷

***

Kao što se 1909., nekoliko mjeseci prije negoli je hrvatsko-slovensko političko vodstvo iznijelo svoj stav, otpor prema sudjelovanju na Provincijskoj izložbi mogao iščitati iz članaka u hrvatskim i slovenskim glasilima, tijekom proljeća i ljeta 1910. osvrta na koparska događanja jasno su ukazivali kako pitanje potpore zasigurno neće biti riješeno s lakoćom koju su priželjkivali talijanski politički prvaci. Gotovo svaki tekst aludirao je na otpor zajedničkom financiranju isključivo talijanske manifestacije. Već početkom svibnja tršćanski se *L'Indipendente* osvrnuo na, očito vrlo nezgodnu, činjenicu kako se među čuvarima razgovara (i) slovenski. Prenoseći te dojmove, *Edinost* i *Naša sloga* posebno su se zadržale na zahtjevu da se naredi isključiva uporaba talijanskog jezika u koparskim paviljonima jer, navodno, "slovenski govor stražara u

⁸² "Par črtic iz koperske razstave", *Sl*, br. 137, 20. VI. 1910., 3.

⁸³ "Catalogo generale della Prima Esposizione provinciale istriana – II Edizione", Kopar, 1910., 194.-198.; "Pikantnosti z istrske razstave", *Ed*, br. 144, 26. V. 1910., 4.

⁸⁴ "Talijanska izložba u Koprnu", *NS*, br. 22, 2. VI. 1910., 3.

⁸⁵ "Sa koparske izložbe", *NS*, br. 34, 25. VIII. 1910., 3.

⁸⁶ "La Giunta provinciale e l'Esposizione", *II*, br. 618, 5. V. 1910., 3.

⁸⁷ *Isto*.

dvorani starinske umjetnosti, iz koje odiše najmoćniji duh našega stoljetnoga talijanstva, jest upravo profanacija”⁸⁸ Slovenski i hrvatski list stoga osvrtno zaključuju upozorenjem narodnim zastupnicima da na zahtjev za pokrajinsku potporu izložbi svakako odgovore: “Bila bi profanacija ako bi pomogli Slaveni plaćati uspomene na vašu drevnu slavu!”⁸⁹ Netalijanski su listovi osim toga višekratno izvještavali o gomilajućim deficitima koparske izložbe, redovito domaćući kako to nije problem “slavenskih poreznika Istre”, jer “gospoda su juhu sami skuhalo, neka gledaju, da ju također sami posrkaju, a ako si pri tom opare usta, nas za to – nije briga!”⁹⁰

Listovi povezani s hrvatsko-slovenskim političkim pokretom u Istri navedenim su tonom doista prenosili stavove vodstva toga pokreta. Iako se ono nije službeno izjašnjavalo, bilo je daleko od pasivnosti. Prethodna nastojanja oko kompromisa s istarskim talijanskim političarima i višekratna razočaranja utjecala su na postupno zauzimanje čvršćeg stava, odnosno povratak na staru politiku borbe za narodnu jednakopravnost kroz konfrontaciju s talijanskom većinom u pokrajinskom Saboru. Nekoliko samovoljnih odluka talijanske većine u Zemaljskoj vladi, uključujući i onu o potpori koparskoj izložbi, naveli su dvojicu hrvatskih prisjednika, već spominjanog Zuccona i Antuna Andrijića, da 12. svibnja podnesu žalbu središnjoj vladi.⁹¹ No dva tjedna poslije posjetili su ministra unutrašnjih poslova Laginja i Spinčić, a ministar Härdtl još nije bio upoznat s navedenom pritužbom. Znakovita je Laginjina primjedba kako je “nije još imao ili ju je tajio”⁹² a u prilog potonjoj mogućnosti govori činjenica da hrvatski prisjednici nisu primili nikakav odgovor sve do listopada, a i tada je bio sročan vrlo diplomatski i neutralno.⁹³ Prilikom sastanka ministar se pravdao kako mu je kao sredstvo pritiska na raspolaganju jedino ovlast da raspusti pokrajinski Sabor, ali je Laginja dometnuo da postoji i “drugo i to jače, naimo nedozvoliti jim namete”⁹⁴ Očigledno ogorčen talijanskim ponašanjem, Laginja je zaključio kako je talijansko ponašanje *brigantni* (tj. razbojnički) postupak.⁹⁵

Hrvatsko-slovenski zastupnički klub održao je sjednicu 8. lipnja 1910. u slovenskom mjestu Kozina, a jedna od točaka bila je i zauzimanje stajališta “proti odluci zemaljskog odbora za Istru, da pokrajina doprinese troškovima izložbe u Kopru iznos od K. 15 000: stvorenoj u odsutnosti naših prisjednika”⁹⁶

⁸⁸ “Zanimivosti z istrske razstave”, *Ed*, br. 127, 8. V. 1910., 2.; “Sa talijanske izložbe u Kopru”, *NS*, br. 19, 12. V. 1910., 3.

⁸⁹ *Isto*.

⁹⁰ “Hoće li uspjeti talijanska izložba u Kopru?”, *NS*, br. 20, 19. V. 1910., 3.

⁹¹ D. ŠEPIĆ, “Politika ‘narodnog mira’ u Istri”, 187.

⁹² Nacionalna i sveučilišna knjižnica (dalje: NSK), Dnevnik Matka Laginje (dalje: DML), R 6261, 24. svibnja 1910.

⁹³ D. ŠEPIĆ, “Politika ‘narodnog mira’ u Istri”, 187.

⁹⁴ NSK, DML, R 6261, 24. svibnja 1910.

⁹⁵ *Isto*.

⁹⁶ Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića (dalje: ROVS), kut. 23, Poziv Šime Kurelića na klupsku sjednicu, 28. svibnja 1910.

Na toj je sjednici dr. Zuccon izvijestio o okolnostima u kojima je talijanska većina u Zemaljskom odboru donijela jednostranu odluku, napominjući kako je pokrajinski poglavar Rizzi već prije isplatio navedenu svotu.⁹⁷

Ostaci kompromisnog raspoloženja u hrvatsko-slovenskim redovima raspršeni su odlukom o sazivanju Istarskog sabora. Naime hrvatsko-slovenski zastupnički klub nije bio sklon sudjelovanju u saborskom radu dok se, kao minimum, ne donese odluka o uporabi hrvatskog i slovenskog jezika u saborskim poslovima. Neovisno o njihovim stavovima talijanska se većina u Zemaljskom odboru odlučila na saziv Sabora, a kao datum je određen 5. listopada. Na još jednoj sjednici hrvatsko-slovenskog kluba, neposredno pred otvaranje Sabora, zaključeno je da se u Saboru inzistira na jezičnoj jednakopravnosti, a ne bude li tim zahtjevima udovoljeno, da se saborsko zasjedanje onemogućući opstrukcijom ili apstinencijom.⁹⁸

Zasjedanja je pratila vidljivo napeta atmosfera. Odlučnost hrvatsko-slovenske strane da ne odustane od svojih zahtjeva i talijanska nepopustljivost u njihovu odbijanju onemogućile su normalno odvijanje sjednica: 5. listopada hrvatski i slovenski zastupnici napustili su sabornicu nakon što je predsjednik Sabora još jednom prekršio dogovor sklopljen dan prije; 10. listopada, nakon što je sjednica prerasla u svađu i galamu, sabornicu je napustio predsjednik, a hrvatski i slovenski zastupnici stojeći su otpjevali "Lijepu našu"; 17. listopada strasti su već toliko uzavrele da je sjednica morala biti zaključena zbog uvredljivih protuslavenskih povika i pjesama s galerije.⁹⁹ Ali najveći je nered uslijedio 18. listopada.

Ne osvrćući se na hrvatske i slovenske prijedloge podnesene na prethodnim zasjedanjima, predsjedavajući je na samom početku dao riječ prisjedniku Zemaljskog odbora, koji je izložio prijedlog da se Prvoj istarskoj pokrajinskoj izložbi dodijeli 50.000 kruna, odnosno još 35.000 na ionako jednostrano dodijeljenih 15.000. Predviđanja organizatora o zaradi od ulaznica i popratnih sadržaja pokazala su se naime uvelike nerealnima, a gubici su se do kraja rujna i zatvaranja izložbe neumoljivo množili. Na taj su prijedlog uslijedili oštri prosvjedi Spinčića i Zuccona, a u skladu s prethodnim dogovorom hrvatsko-slovenskog zastupničkog kluba svoje su neslaganje izrazili hrvatskim jezikom. Saborski zapisnici, u kojima se redovito nije bilježilo ništa što nije bilo izrečeno talijanskim jezikom, donose vrlo neobičnu sliku čitave situacije. Naime Spinčićeva su i Zucconova izlaganja svedena na opasku "parla slavo" (tj. "govori slavenski"), a nejasnost doseže vrhunac kad se Zuccon, čije je izlaganje bilo popraćeno prekidima i dobacivanjima, odlučno, "ispitivačkim tonom",¹⁰⁰ obratio predsjedavajućem, koji mu je savjetovao da mu se, želi li kakav odgovor, obrati

⁹⁷ ROVS, kut. 23, br. 435, Klubaska sjednica u Kozini 8. lipnja 1910.

⁹⁸ D. ŠEPIĆ, "Politika 'narodnog mira' u Istri", 188.

⁹⁹ Detaljno u: *isto*, 188.-191.; Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri – knjiga druga (1883 - 1947)*, Pazin, 1973., 152.-154.

¹⁰⁰ Resoconto stenografico della VII seduta della Dieta provinciale dell' Istria, 18. Ottobre 1910., 54.

jezikom koji ovaj razumije. Srećom, *Naša sloga* redovito je u svojim člancima o radu Istarskog sabora prenosila izlaganja hrvatskih i slovenskih zastupnika, što, u ovom slučaju, uvelike pripomaže u odgonetanju opisane situacije. Zucconovo je izlaganje zapravo bilo protest što se prešlo preko dan prije podnesenih "prešnih prijedloga" saborske manjine te je predsjedavajućega upitao kada je zaprimio netom izneseni prijedlog Zemaljskog odbora.¹⁰¹ Napetost je dosegla vrhunac jer je Zuccon ustrajao na svom pitanju, ne želeći ga prevesti na talijanski, predsjedavajući ga je opominjao neka nastavi ili će mu oduzeti riječ, talijanski su ga zastupnici poticali neka upravo tako i postupi, a hrvatsko-slovenska manjina energično je prosvjedovala.¹⁰² Protesti su eskalirali kad je riječ Zucconu doista oduzeta, pri čemu su dva hrvatska zastupnika prevrnula stolove predsjedavajućeg i zapisničara, a uslijedilo je naguravanje koje, bespotrebno je naglašavati, talijanski izvori opisuju na jedan, a hrvatski i slovenski na potpuno drugi način. Kako bilo, nakon po prilici četvrt sata nereda vladin je povjerenik zaključio zasjedanje.¹⁰³

***

Bila je to posljednja sjednica Istarskog zemaljskog sabora. U idućim su godinama politički predstavnici istarskih Talijana jednostrano upravljali pokrajinom, a povremenim je kompromisnim nastojanjima s obje strane nedostajalo povjerenja, dok su pregovori najčešće vođeni na pritisak središnje vlade. Sabor je formalno raspušten tek 1914., a u lipnju iste godine izabran je i njegov novi saziv, ali izbijanje Prvog svjetskog rata paraliziralo je, a doskora i dokinulo mnogo od mirnodopskih političkih sloboda.

Kompleksno pitanje Prve istarske pokrajinske izložbe, promatrano za sebe, tek je jedna od epizoda iz posljednje faze razvoja hrvatsko-slovenskog političkog pokreta. No stavljen u povijesni kontekst, razvoj stava spram koparske manifestacije lako je poveziv s općim okolnostima koje su određivale djelovanje tog pokreta, s teškoćama koje je morao nadvladati i taktikama kojima se pritom utjecao. Artikulirano političko djelovanje počesto je nailazilo na zapreke na državnoj, pokrajinskoj ili lokalnoj razini, ali i u vlastitim redovima – zapreke za koje se neizostavno morao pronaći prikladan odgovor ako se željelo održati postignuti stupanj nacionalne mobilizacije, zadržati jedinstvo pokreta i ne izgubiti narodno povjerenje. Balansirajući između pomirljive kompromisne politike i čvrste opstrukcije talijanske politike u Istri, hrvatsko-slovensko političko vodstvo i po pitanju Pokrajinske izložbe oblikovalo je svoj odnos u skladu sa željom da se što više približi konačnom cilju, ostvarenju potpune nacionalne jednakopravnosti u Istri.

¹⁰¹ "Nečuveni jošte prizori u istarskom saboru", *NS*, br. 42, 20. X. 1910., 1.-2.

¹⁰² Resoconto stenografico della VII seduta della Dieta provinciale dell' Istria, 18. Ottobre 1910., 56.

¹⁰³ D. ŠEPIĆ, "Politika 'narodnog mira' u Istri", 191.

SUMMARY

CROATIAN-SLOVENIAN POLITICAL MOVEMENT AND THE FIRST
ISTRIAN PROVINCIAL EXHIBITION (1910)

This paper describes the circumstances that shaped the attitude of Istrian Croats and Slovenes towards the First Istrian Provincial Exhibition in Capodistria (1910). The exhibition was conceived in Italian circles and it was prepared during the attempts to formulate a political compromise. The indicator of success would have been precisely the participation of Istrian Croats and Slovenes in the Capodistrian exhibition. Their gradually reached decision not to take part in the manifestation is placed in a historical context, based on published and handwritten archival sources.

The gradual escalation of hostilities between the Croatian-Slovenian and Italian political leaders made the politics of compromise impossible and influenced the Croatian-Slovenian final decision. Bishop Mahnič's decision to allow the cooperation of his clergy with the exhibition organizers caused a brief controversy in Croatian and Slovenian newspapers, already caught up in ideological, liberals vs. conservatives divides. The maintenance of organizational unity, which was the undeniable quality of the Croatian-Slovenian political movement in Istria, was crucial for the overcoming of the disagreements.

The dispute concerning the exhibition's financing led to an intense conflict between Istrian Provincial Parliament members. The roots of the collision were to be found in an increased mutual distrust and in a strong determination of both sides on achieving their own goals: Croats and Slovenes strived for their national emancipation and the democratization of the electoral system; Italians were determined on holding onto their privileged position. The increased national antagonisms during the years before WWI made a normal development of the political life in the Margraviate of Istria impossible.

Key words: Istria, Croats, Slovenians, Italians, National question, Provincial exhibition, Istrian diet